

RUUKKU Taiteellisen tutkimuksen kausijulkaisu
Studies in Artistic Research
Tidskrift för konstnärlig forskning



Numero 6 (2016)

MUUTOS JA TAITEELLINEN TUTKI- MUS

Puheenvuoro
ruukku.journal.fi

Lectio Praecursoria: Kuvataide ja luonnontaide. Tutkielma luonnonilmiöiden kuvallisuudesta

TUULA NÄRHINEN

Lectio praecursoria kuvataiteen tohtorin tutkinnon tarkastustilaisuudessa
lauantaina 24.9.2016

Arvoisa tarkastaja ja valvoja, hyvät kuulijat,

Työni tiivistyy käsitteisiin ”kuvatiede ja luonnontaide”. Kyse ei ole pelkästä sanaleikistä. Tuttuja termejä risteyttävään sanapariin kiteytyy useita tutkimukseni keskeisiä lähtökohtia, ajatuksia ja väittämiä. *Kuvatieteellä* viitataan laajasti näköhavaintoihin sekä kuvaamiseen keinoina ymmärtää ja jäsentää maailmaa. *Luonnontaiteella* puolestaan tarkoitan luonnonilmiöiden kykyä muodostaa kuvia: esimerkiksi lumihutaleiden, kuurankukkien tai suolojen kiteytymistä. Siinä on kyse luonnonprosessien spontaanisti aikaansaamista jäljistä: kuvallisesta emergenssistä, joka näkyy ilmiöiden tavassa kirjautua muodoiksi, hahmoiksi ja kuvoiksi vallitsevien ympäristöolosuhteiden määrääminä.

Tutkimukseni avainkäsitteiden – kuvataiteen ja luonnontaiteen – avulla pohdin, miten ja minkälaista tietoa luonnonilmiöistä voi saavuttaa näköaistin sekä optisten instrumenttien välityksellä. Samalla olen pyrkinyt selvittämään havaitsemisen kognitiivisia reunaehtoja sekä arvioimaan visuaalisten menetelmien merkitystä tiedonhankinnassa.

Kirjallinen työni jakautuu kahteen osaan. Sen ensimmäisessä osassa *LUONNONTAIDE – tapauskohtaisia tutkimuksia veden ilmiöistä* esittelen opinnäytteeni neljä vesiaiheista teoskokonaisuutta: *Liplatus* (2009), *Merivesivärit* (2012), *Sateen kosketus* (2013) ja *Muovimuotoilua Itämerestä* (2014). Kirjan toinen osa, otsikoitu *KUVATIEDE – pohdintoja kuvien luonnosta ja kuvallisesta tiedosta*, tarkastelee kuvallisen esittämisen lainalaisuuksia yleisemmin vertaillen kuvataiteilijan työtapoja kokeellisen luonnontieteen käytäntöihin. Kahden pääluvun keskinäinen järjestys on oleellinen: ensin esittelen veden ilmiöitä kuvaavat kokeelliset teokset, ja sitä seuraavat kuvallista esittämistä koskevat yleistävät pohdinnat. Niissä kytken

yksittäisistä teoksista tekemäni huomiot laajempiin historiallisiin ja teoreettisiin yhteyksiin.

Metodinani on kuvataiteilijan työ, ja väittämieni todistuskappeina ovat itse teokset. Tätä käytännöllistä lähtökohtaa en voi kyllin korostaa. Tutkimukseni pohjautuu kantapään kautta koettuun ja opittuun. Tekemäni havainnot ja johtopäätökset kumpuavat taideprojekteista – siitä tietämyksestä, jota olen kuvaesityksiä katsomalla ja esitysteknisiä kysymyksiä ratkomalla kartuttanut. Kirjallisessa tutkimuksessani olen ensisijassa pyrkinyt avaamaan omaa praktiikkani: selvittämään teosteni rakennetta ja ajattelua sekä sanallistamaan töissä testaamieni kuvausvälineiden ja kokeellisten asetelmien toimintaa. Kirjalliset pohdintani eivät myöskään sitoudu mihinkään tiettyyn teoriaan tai ajatussuuntaukseen. Tässäkin suhteessa olen käyttänyt taiteilijan vapautta: teosten herättämien kysymyksenasetteluiden johdattamana olen yhdistellyt eri oppialojen lähestymistapoja sekä lähtökohdiltaan paikoin ristiriitaisia filosofisia katsomuksia kuten esimerkiksi fenomenologiaa tai sosiaalis-konstruktivistista tieteentutkimusta.

Sekä taideteokset että opinnäytteeni kirjallinen osa käsittelevät samoja ongelmia. Hahmotan aihepiiriäni kuvin ja sanoin, mutta pidän menetöt toisistaan erillään. Visuaalisella sekä verbaalisella on työssäni kummallakin oma rekisterinsä ja tehtävänsä. Tällainen kaksikätkäinen tai ”kaksineuvoinen” metodi on tyyppillistä taiteelliselle tutkimukselle. Teosvetoinen ja tekijälähtöinen työskentely tarjoaa mahdollisuuden toimia samanaikaisesti sekä tunteen että älyn tasoilla. Nähdäkseni se voi tuottaa ilmiömaailmasta kokonaisvaltaisempaa ymmärrystä kuin pelkästä järkeilystä ammentava, esimerkiksi hyötynäkökohtiin tai ilmiöiden hallintaan tähtäävä lähestymistapa.

Oikeastaan tutkijan tai havaitsijan subjektiiviset lähtökohdat huomioivassa tiedonmuodostuksessa ei pitäisi olla mitään erikoista tai selityksiä vaativaa. Ihmetystä tulisi mielestäni pikemminkin herättää sellainen tieteellinen käytäntö, joka pyrkii eliminoimaan tarkastelijan osuuden ja tuottamaan yleispätevää, tutkimuskontekstista tai havaitsijasta riippumatonta objektiivista tietoa. Aivan kuin tuntematonta olisi mahdollista lähestyä tutkivan subjektin eli ihmisen itsensä ulkopuolelta ottamatta huomioon sitä, että myös tutkija ja tutkimusvälineet ovat osa tutkimuksen kohteena olevaa maailmaa. Ne vaikuttavat väistämättä tutkittavien ilmiöiden olemukseen ja käyttäytymiseen.

Kuvilla tutkiminen

Havaintojen tekeminen sekä kiinnostus näkyvän maailman ilmiöiden kuvaamiseen yhdistävät kuvataidetta ja kokeellista luonnontiedettä. Optiikka sekä projektiivinen geometria ovat esimerkkejä tekniikoista, jotka ovat kehittyneet vastaamaan niin kuvataiteen kuin luonnontieteidenkin pyrkimyksiä esittää (ja

hallita) luontoa. Taiteen ja tieteen välimaastossa syntyneet linssipohjaiset kuvan teknologiat kuten mikroskooppi, valokuva ja elokuva ovat samalla voimakkaasti muokanneet käsityksiämme todellisuudesta. Kuvan rooli ei tässä ole pelkästään mekaaninen tai välineellinen. Luonto ei muutu kuviksi itsestään: kuvalliset esitykset kantavat aina jälkiä tekijästään sekä tavasta, jolla ne tuotettu.

Uuden ajan tieteen ja teknologian perusta voidaan johtaa kuvallisista esityksistä: kuvan tekniikat muodostavat modernin maailmankuvamme perustan. Taiteen ja tieteen kehittämät visuaaliset käytännöt hallitsevat ajattelua jopa siinä määrin, että monesti on unohtua, ettei maailma välttämättä ole lainkaan kuvan kaltainen tai edes kuvallisesti hahmotettavissa.

Ongelma ei siis ole kuvissa vaan siinä, että pidämme kuvaesityksiä liian itsestään selvinä. Kuvista on tullut elimellinen osa teknistä luontoamme: olemme siinä määrin tottuneita elämään kuvien kanssa että välillä vaikuttaa siltä kuin kuvat ilmestyisivät suoraan luonnosta. *Luonnontaiteen* eli lumihutaleiden kaltaisen kuvallisen emergenssin poikkeustapauksessa näin saattaa ollakin, mutta valtaosa kuvista on kuitenkin intentionaalista esittämistä: kuvakieltä, jolla on sopimuksenvaraiset kulttuuriset käytäntönsä ja omat tekniset lainalaisuutensa. Kuvaamme maailmaa tietystä tarkoituksessa ja tiettyjen ominaisuuksien esittämiseksi. Tätä taustaa vasten myös ”luonnontaiteen” kaltaisia luonnonilmiöiden spontaanisti aikaansaamia kuvia on kiinnostava rinnastaa kulttuuriin esityksiin. Niiden keskinäinen vertailu voi avartaa käsityksiämme luovista toimijoista sekä tarjoaa samalla mahdollisuuden arvioida uudelleen tekijyyden ja intentionaalisuuden perustaa.

Mahdollisia todellisuuksia on etsittävä olemassa olevia representaatiotapoja kehittämällä ja uudistamalla. Luonnonilmiöt nousevat esiin havainnoinnin, mittaamisen ja taltiointin prosesseissa kadotakseen jälleen näkyvistä. Tämä koskee sekä tiedettä että taidetta. Ympäröivä luontokaan ei ole pysyvä entiteetti. Taiteilijan ja luonnontutkijan työ perustuu jatkuvaan kuvallisen esittämisen konventioiden kyseenalaistamiseen.

Ennalta tunnetun jäljentämisen sijaan todellisuuden tutkiminen edellyttää, että tarkastelun kohteet luodaan joka hetki uudelleen katsomalla, kuvaamalla tai kirjoittamalla. Pyrkimyksissään lähestyä tuntematonta sekä taiteilija että tiedemies seisovat usein (aivan kirjaimellisestikin) samalla viivalla. Tutkimuksessani osoitan, kuinka ilmiöt syntyvät katsomisen ja kuvaamisen käytännöistä. Kuvaamisen kysymyksissä taide ja tiede eivät loppujen lopuksi eroa toisistaan edes järjenkäytön tai mielikuvituksen suhteen. Molemmat lähestyvät ympäröivää maailmaa kuvia tuottavien instrumenttien ja näköaistin välityksellä siten, että kuviksi tai merkeiksi kirjautumisen prosessi tuo ilmiöt inhimillisen tarkastelun ulottuville ja tutkimuksen piiriin.

Fenomenotekniikka ja esteettinen tieto

Opinnäytteeni kirjallisessa osassa nostan esiin ranskalaisen fyysikon ja kirjallisuudentutkijan Gaston Bachelardin kehittämän käsitteen *fenomenotekniikka*. Bachelard tarkoitti fenomenotekniikalla ihmisen aistien (ja joskus käsityskyvyinkin) ylittävien fysiikan ilmiöiden tutkimista laboratorioissa siten, että kokeelliset instrumentit tuottivat ilmiön tavalla, joka samalla jätti siitä näkyvän, kuvallisen jäljen. Kyse ei siis ollut ilmiön kuvittamisesta eikä sitä havainnollistavasta visualisoinnista, vaan ontologisesta tapahtumasta, joka yhtä aikaa sekä loi ilmiön että toi sen katseen ulottuville. Fenomenotekninen kuvaaminen mahdollisti ilmiön olemassaolon ja sen tarkkailun ehtojen samanaikaisen tutkimisen.

Kuvataiteilijan työtä voi verrata fenomenotekniikkaan. Itseäni ovat esimerkiksi jo pitkään kiehtoneet sellaiset kokeelliset laitteet tai optiset keksinnöt, joissa esitystekniikka ei ole vain rutiinisuoritus tai koneellinen ratkaisu tallentaa näkyvää. Omassa praktiikassani **ilmiön kuvaaminen on sekä tutkimusmenetelmä että tutkimustulos**. Tekotapa on olennainen osatekijä kuvallista tietoa tuottavassa prosessissa – se kantaa muassaan merkityksiä ja rakentaa teoksen tulkintaa. Kuvausmenetelmiä korostamalla osoitan, miten erottamattomasti erilaiset tekniset ratkaisut kytkeytyvät töiden sisältöön. Tekniikan valinta merkitsee samalla kokeellista asennetta: ilmiön synty tapa on nähtävissä ja luettavissa kuvaesityksistä. Todistaminen tapahtuu katsomalla, ja ilmiöt selittävät itsensä kuvallisesti, ilman sanoja.

Opinnäytteeseeni kuuluvat teokset ovat fenomenoteknisiä tutkimuksia veden esteettisestä olemuksesta. Samalla ne ovat esimerkkejä tiedonmuodostuksen metodeihin juurtuneesta kuvallisesta ajattelusta. Olen rakentanut laitteita ja kokeellisia asetelmia, joiden avulla pääsin seuraamaan aaltojen, sateen sekä meriveden jättämien jälkien jäsentymistä. Teokseni toimivat avoimina *tutkimusjärjestelyinä*: ne tarjoavat graafisen piirtymisalustan, johon ilmiöt kirjautuvat erilaisten fysikaalis-kemiallisten prosessien määrääminä. Samalla paljastuu, millaisin edellytyksin luonnon jättämät jäljet voivat piirtyä kuviin. Teokset saavat alkunsa havaintoja tallentavasta kenttätyöstä, ja niiden keskiössä ovat soveltamani kokeellisen luonnontutkimuksen menetelmät.

Samalla kun installaationi kuvaavat veden ilmiöitä, ne dokumentoivat työprosessia. Kuvausvälineet ovat olennainen osa teosta. Usein esitän kuvaamiseen tarvittavan laitteiston yhdessä syntyneen kuvamateriaalin kanssa.. Olen leikkinyt ajatuksella luovuttaa taiteelliset ilmaisukeinot ilmiöille itselleen: teoksissani vesi saa tehtäväkseen piirtää oman kuvansa. Installaationi näyttävät, miten veden esitykset kehkeytyvät tilanteissa, joissa luonnonilmiö ottaa

kuvantekijän ja taitelijan roolin. Vesiteemaa tulkitsevat neljä näyttelykokonaisuutta muodostavat tutkielmani kokeellisen perustan. Sateen, meriveden ja aaltoilun kuvat toimivat tapaustutkimuksina, joiden avulla erittelen kuvaesityksissä syntyvää tietoa ja näköhavainnoista rakentuvaa ymmärrystä.

Olen kutsunut teosteni kuvamateriaalia *pysäytetyksi luonnontieteeksi*. Menetelmän tuottamat kuvalliset jäljet ja empiiriset löydökset ovat installaatioissani nähtävillä esteettisinä objekteina ilman selityksiä. Luonnontieteeseen verrattuna ilmiöitä visualisoiva kokeellinen tutkimusprosessi ei näytä etenevän normaaliin tapaan. Havainnot jäävät koodaamatta numeroiksi, kaavioiksi tai tekstiksi eikä kuvallisia tallenteita liitetä ilmiötä selittävän tieteellisen todistusketjun jatkumoon.

Kirjallisen selvityksen sijaan teokseni tuovat maailman ja havaitsijan välisen vuorovaikutuksen näkyväksi ja koettavaksi. Ilmiöiden materiaallinen kirjautuminen näyttäytyy runollisena tapahtumana, jossa taiteilija, luonto sekä instrumentit toimivat yhteistyössä. Tarkastelen luonnon kuvaamista katsojan ja katseen kohteen välisenä tilallisenä, aineellisenä ja aistimellisena yhteytenä. Niin tutkimukseen kuuluvissa teoksissa kuin kirjoituksissanikin olen pyrkinyt ottamaan katsojan fyysisesti ja kirjaimellisesti ”mukaan kuvaan” teoksen osatekijänä. Halusin madaltaa ateljeen kynnyistä ja kutsua yleisön silminnäkiätodistajaksi seuraamaan kuvaamisen työssä tapahtuvaa siirtymää havaintoja tallentavista tekniikoista kohti abstraktimpaa ajattelua.

Työprosessin esillepanossa toisiinsa kytkeytyvät ja ketjuuntuvat kuvaesitykset muodostavat tilateoksen sisään *esittämisen kehiä*: ymmärrys ilmiöstä rakentuu kuvallisten jälkien asteittain jäsenyvinä tulkintoina. Tiedon asemesta käyttäisin mieluummin sanaa ymmärrys. Kyse on meitä ympäröivän maailman kuvallisesta hahmottamisesta. Kuvien välityksellä syntyvä ymmärrys on aina sidoksissa fyysiseen kontekstiinsa: siihen tilanteeseen, jossa tietoa syntyy.

Olen luonnehtinut taideteosta käsitteelliseksi *katselulaitteeksi*, joka asettaa taiteilijan määrittelemän näkökulman. Kuvantekijä ohjailee ja rajaa näkyvää siten, että maailma ilmenee uudesta perspektiivistä visuaalisena kokemuksena – (asiain)tilana, joka tulee ymmärrettäväksi vain katsomalla. Kuvan apparatuurin luoma fenomenotekninen näyttämö sallii toistaiseksi tuntemattoman tulla havaituksi ja näkyväksi.

Tarkkailijan ja kohteen väliin asettumalla katselulaite katkaisee totutun kokemuksellisen jatkumon. Kuvausväline luo tilanteeseen etäisyyden, jonka avulla voimme tarkastella havaitsemista näkevän ruumiin ulkopuolelta. Se tarjoaa aivan konkreettisen mahdollisuuden ottaa ”silmiä käteen”. Optinen instrumentti toimii arkikatsomisesta vieraannuttavana proteettisena ja poeettisena näköelimenä, ”kolmantena silmänä”, joka rakentaa ja purkaa kuvailluusiota kyseenalaistaen tilallisen ja ajallisen hahmottamisen itsestäänselvyttä. Samalla

kuvaamisen prosessin esillepano paljastaa katsomisen lainalaisuuksia ja näköaistin toimintaperiaatteita.

Realiteetteja ravistelevat katselulaiteet tai teokset saattavat muuttaa suhtautumistapaamme ja käsityksiämme todellisuudesta. Asiat ehkä olekaan niin ilmeisiä kuin olemme olettaneet: jokin päällisin puolin tekninen tai mekaaninen toimenpide, kuten mittaaminen, saattaa yllättäen vaikuttaa poeettiselta. Tai arkitodellisuudesta paljastuu uusia piirteitä: vähäpätöinen ja huomaamaton seikka osoittautuukin merkitykselliseksi. Kun katsomme ympärillemme, ympäristö (joku, jotkut tai jokin) tuijottaa meitä: ”*cela nous regarde*”-asiat ’katsovat’ takasin – ne koskevat ja koskettavat meitä. Kyseessä on dialoginen ja dynaaminen suhde aineellisen tai fyysisen ympäristön sekä havaitsijan välillä. Havainnot muokkaavat myös niiden tekijää. Elämismaailma sellaisena kun sen olemme oppineet tuntemaan on (kuva)kielellä ajattelevan ihmisen luomus. Sama pätee subjektiin itseensä: maailmaa kielen ja kuvien kohteina jäsentävä ihminen on oman kulttuurinsa ja historiansa tuote.

Tutkimukseni pureutuu *tiedon esteettiseen perustaan*. Olen pyrkinyt selvittämään, kuinka havaitsemisen ja tiedonhankinnan visuaaliset käytännöt vaikuttavat ymmärrykseen: ne rakentavat tiedollista maailmankuvamme sekä käsityksiämme todellisuudesta. Ajatus taideteoksesta avoimena tutkimusjärjestelynä muistuttaa luonnontieteen ja kuvataiteen yhteisestä maaperästä: mahdollisuudesta haastaa näkyvää ja tavoitella katseen ulottumattomissa olevaa tuntematonta luomalla tilanteita, joissa jokin ei-inhimillinen, tiedostamaton (tunne, halu) – tai mikä tahansa ”vieras” ilmenee kuvana, älyllisenä oivalluksena tai ymmärryksen kokemuksena. Kuvien ihmemaa on tässä ja nyt, omien silmiemme (ja korviemme) väliin rakentuneessa aistien todellisuudessa.

Katsomisen ilosta ja intohimosta

Kuvataiteen tohtorin tutkinnon tarkoituksena on tehdä taiteilijan ajattelua, tekemisen käytäntöjä sekä taiteellisen työn merkitystä yhteiskunnassa laajemmin tunnetuiksi. Tässä tutkielmassa olen halunnut nostaa esiin myös sellaisia kuvin ajattelevia kollegoja, jotka eivät välttämättä toimi kuvataiteilijoina eivätkä aina edes taiteen piirissä. Oman tuotantoni sekä muiden nykytaiteilijoiden teosten ohella olen poiminut erityisesti luonnontutkimuksen historiasta esimerkkejä siitä, miten tutkija saattaa itse kehittämisenä kuvaustapojen avulla onnistua lähestymään ennestään tuntematonta ilmiömaailmaa.

Niin kuvataide kuin luonnontiedekin syntyvät katsomisen käsityönä. Olen monin eri tavoin pyrkinyt seuraamaan käytännön tekemisen jälkiä: havainnollistamaan kuvia tuottavien instrumenttien toimintaperiaatteita ja

näyttämään, kuinka kuvaamista voi hyödyntää tutkimusvälineenä sekä taiteellisessa että tieteellisessä työssä.

Kuvallinen kekseliäisyys tai luovuus ei ole kuvataiteilijoiden yksinoikeus. Kuvilla tutkiminen voi yhtä hyvin olla mikroskooppiin katsomista, sadepisaroiden jättämien jälkien mittaamista tai liikettä rekisteröivien piirtureiden rakentelua. Eivätkä keinot rajoitu edes fyysiseen kuvaamiseen: ilmiötodellisuutta voi luodata myös kaunokirjallisesti. Esimerkiksi Antoni van Leeuwenhoekin ja Étienne-Jules Mareyn tutkimustyötä leimasivat tarkkaavainen havainnointi sekä paikoin maanisiakin piirteitä saanut instrumenttien kehittäminen. Leeuwenhoekia ajoi eteenpäin tarve kartoittaa mikromaailmaa ja todistaa pikkueläimiksi nimittämiensä mikro-organismien olemassaolo. Mareyta puolestaan riivasivat ihmiskatseen ulottumattomiin jäävät liikkeen vaiheet, joita kukaan ei ollut aiemmin kyennyt havainnoimaan. Molempien sinnikkäät ponnistelut kertovat tutkimisen kipinästä ja katsomisen intohimosta. Samankaltainen halu, tai joskus jopa suoranaan pakko ymmärtää maailmaa katsomalla, motivoi myös kuvataiteilijan työtä. Kuvien tutkimisen praktiikka tarjoaa mahdollisuuden jakaa luonnon ihmeiden tuottama ilo ja hämmästyksen sekä välittää oivallukset myös muiden havaittaviksi.

Kuvataiteilijan ja tutkijan ammatissa on yleensä mahdollista tuoda ajatuksensa julki siten, ettei niiden esittäjän tarvitse olla fyysisesti läsnä. Kun asetan teokseni näyttelyyn katseltaviksi tai julkaisen pohdintani kirjana, voin itse poistua paikalta. Nytkin tuntuisi luontevimmalta vetäytyä takavasemmalle, ja jättää tutkimus puhumaan puolestaan. Tarkastustilaisuudessa se ei kuitenkaan käy päinsä: minun on jäätävä tänne vastaamaan teoistani.

”Niinpä pyydän nyt teitä, professori Yrjö Haila, Akateemisen neuvoston määräämänä tarkastajana esittämään ne huomiot, joihin katsotte opinnäyteeni antavan aihetta.”

3.10.2016

RUUKKU – Studies in Artistic Research. Julkaisija: Taideyliopisto, Aalto-yliopisto, Lapin Yliopisto. www.ruukku.journal.fi

Tämä puheenvuoro julkaistiin alun perin verkkosivumuotoisena. Tämä PDF on luotu vuonna 2026, ja siinä on alkuperäisestä poikkeava ulkoasu.

Tekijänoikeus ja lisenssi: Tekijänoikeus pysyy tekijällä. Julkaisija soveltaa numerosta 15 eteenpäin Creative Commons -lisenssilauseketta: Kaikki tämän kausijulkaisun sisältö, pois-sulkien yksittäiset logot, kuvat, ääni- ja videotiedostot ja muut taiteelliset tuotannot on lisen-soitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssin alle.